

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Анотація. У статті досліджується компонентний склад та внутрішня форма діалектних фразеологізмів Рівненщини.

Ключові слова: діалектна фразеологія, внутрішня форма фразеологізму.

Summary. The article is developed to the investigation of dialectal phraseology. Its projection in to the concrete lingual material of the patios is one of the important parameters in the lexicosemantic diagnostic.

Key words: patios phraseology, intrinsic form.

Народна фразеологія у діалектному мовленні виявляється у всьому своєму багатстві. Кількість фразем Рівненщини лише однієї семантичної групи суттєво різняться від одиниць, що засвідчують словники літературної мови. Завданням нашого дослідження є вивчення фразем, що побутують у говірках Рівненщини, зокрема їх компонентного складу та внутрішньої форми.

Одним із найбільших гнізд є група фразеологічних синонімів для передачі особливостей мовлення як однієї з найістотніших ознак людини. Таких фразем не лише багато, але й вражає широке коло асоціацій, пов'язаних із процесом мовлення. Порівнюються предмети, явища, ознаки, дії, внаслідок чого ознака за дією виступає дуже яскраво. Прагнення пізнати свого співбесідника приводить людську думку до порівняння, яке в діалектній мові є колоритним, часом несподіваним.

На території Рівненщини є два наріччя: поліське і південно-західне.

Репертуар діалектних фразем у них суттєво відрізняється, що зайвий раз доводить відому думку про те, що фразеологія безпосередньо відображає життя народу. У говірках Радивилівського району активно вживаються усталені вислови, в яких є компоненти – назви свійських тварин, птахів:

порося, свиня, кобила, корова, вівця, півень, курка, гусак, індик (блейати н'їби коза (в'ївц'а) недор'їзана (Круп.), гелготит', як гусак без п'їрїа (Під.), гелгати йек йендик здохлий (Баш.), жванд'їти йак гиндичка на дручку (Під.), завив басом, йак бугай (бик) часом (Круп.). У поліських говірках частотними є фраземи, що виникли в результаті спостереження за природою (*йак гр'їм до сонц'а (Коз.), йак сн'їг у петр'ївке (Бор.), поведінкою тварин (випустити к'їхт'ї (Бор.), пїавкою вїїдатис'а (Глин.), вїун кручений (Ст.), з'їрватис' з целу (Бор.), жувати жуїку (Ст.).* У багатьох одиницях внутрішній образ пов'язаний із водою або водоймами. Серед свійських тварин у поліських говорах компонентами є *собака, кіт і курка (кури),* проте набагато частіше у порівнянні з південно-західними говірками тут згадають *сороку,* а також *мух, в'юна, жабу, вужа, гадюку.* Плазуни, з якими порівнюється людське мовлення, виступають носіями агресії, претензійної поведінки: *пнеца йак жаба на корч (Куп.), сичит' гад'койу (Глин.).*

У визначенні фразеологізмів звичайно підкреслюють їх усталеність і відтворюваність, що сприяє збереженню архаїчних елементів різної глибини, проте зібраний нами матеріал засвідчує і досить швидку реакцію мовців на зміни у довколишньому середовищі, мовлення асоціюється з певними подіями, ситуаціями, випадками, оказіональні трансформації підхоплюються і стають загальновідомими у говірці, зазнають наслідування. Так, у південно-західних говірках області є одиниці: *терєбити йак д'їд качани на малаї (Баш.), витїпувати йак коноплі (Під.), крутить йазигом йак веретеном (Круп.), йак золою мїє (Коп.).* Вони пов'язані із втраченими трудовими процесами. У говірці с.Башарівка сьогодні не роблять борошна із зерна кукурудзи, студенти – носії говірки – знають усталений вираз, проте не знають значення слова *малаї.* Усталене порівняння *кричати йак на жив'їт (Баш.),* вірогідно, зберігає давнє значення слова *живїт* 'життя', проте ця форма може виявитися і результатом контамінації одиниць *дерти живїт (пузо)* і *кричати йак перед смертю.* Із давніми промислами поліщуків пов'язані фразеологічні одиниці: *пл'єст'ї кошел'ї (постол'ї) (Куп.), йазик йак в'їтрак (Бер.), орати рови (Бор.).* Цікаво, що більшість давніх промислів і сьогодні відомі носіям говірки. Так, у фразеологізмі *пл'єсті кошел'ї* компонент *кошел'* – це лексико-словотвірний діалектизм. У загальнонародній мові – це *кошик.* Проте у говірках Рівненського Полісся є ще одне значення – 'коробка', 'кошик, зроблений із соснової деревини'. У цих самих говірках є фразема *дуба смал'аного пл'єсті (Куп.),* що пов'язана з тим самим промислом, вона побудована на нелогічній сполучуваності компонентів: із дуба, тим більше *смал'аного (горілого),* нічого не сплетеш.

Інші усталені одиниці ілюструють входження до говірок нової лексики, від чого суттєво змінюється внутрішній образ фразеологізму. Називання і переназивання предметів реального світу свідчить більше про самих людей, ніж про власне природу, про людські правила "гри", про "символ віри" [1:42]. Так у говірках Радивилівського району є ФО *мекнув та не в ноту,* що пов'язаний з поширенням музичної освіти, *трин'кати йак телефон (Баш.)* – із поширенням техніки, *лапнув йак корова на асвал'т*

(Під.) і *лягнув йак здраст'і зп'ід дивана* (Козак.) – з облаштуванням містечок та житлових помешкань.

Радивилівський район Рівненщини має героїчні сторінки історії, що також своєрідно відбито у говірковій фразеології. Поблизу с.Пляшева у 1651 році відбулася битва між військами Богдана Хмельницького та кримського Хана Іслам-Гирея III з одного боку і польської армії під командуванням короля Яна Казимира – з другого. 20 червня, у день вирішального бою, Іслам Гирей втік з поля бою і захопив у полон Б.Хмельницького. Відповідно у селах Крупець і Підзамче засвідчуємо усталені порівняння: *наговорив йак татарійів у Берестечку, договорився йак з кримським ханом* із значенням 'говорити марно, попусту'.

Крім лексеми татари, усталені вислови фіксують компоненти – назви інших національностей або утворені від них прикметники. Компоненти *німці* і *турки* реалізують сему 'неадекватний': *тлумачити йак турков'і (н'імцев'і)* (Під.). *Москал'с'ка баба* у компаративній фраземі *гутарит' йак москал'с'ка баба* (Баш.) означає людину, нестримну у розмовах. *Жидівський* звичайно виступає у якості присвійного прикметника і реалізує сему 'не такий, як у всіх, особливий': *бел'котати йак жид'івс'кий борич* (Під.), *лопоче йак жид'івс'кий млин до сходу сонц'а* (Козак.) (порівняйте – *розумний йак Берков'і штани* (Баш.)).

Територіальна близькість говірок Радивилівського району до Почаївської Лаври активізувала фразеологізми із компонентами церковно-слов'янського походження. Так, із значенням 'говорити щось дуже приємне' тут побутують одиниці: *наче казан' каже* (Баш.), *славно рече* (Круп.), *істину глаголит'* (Під.), *байе наче монах почаївс'кий* (Під.), *ах'інею нести* (Під.). Є одиниці, що називають атрибути або осіб, що мають стосунок до монастиря: *бредит' йак п'яний д'ак* (Баш.), *зв'іздит' йак до св'ата* (Круп.).

Серед усталених одиниць досить частотними є компаративні ФО. Їм властива симетричність струк-

тури, оскільки у їх складі виступають спільнокореневі слова – іменник і дієслово, тобто порівняння передбачає підрядне словосполучення із спільнокореневими головним і залежним словом, в які вони можуть трансформуватися: *зд'аволит' йак дз'авола* (Під.), *в ус'і дзвони дзвонити* (Під.), *зозул'кою зозулити* (Під.), *вишивайе йазиком вишиванки* (Баш.), *мимрит' йак мимра недоспана* (Баш.), *пл'ет'ен'у пл'ест'і* (Куп.). Впадає в око, що не всі компоненти є нормативними словами. Такі одиниці, як *дз'авола*, *пл'ет'ен'а*, *зозулити* та багато інших, є оказіональними утвореннями, що служать виключно меті ритмізації мови. Значення оказіональних компонентів зрозуміла співбесіднику саме із семантики загальноновідомих слів: *дз'аволит'*, тобто *дз'авкайе*, (собака), отже, *дз'авола – собака*; *зозуля куйе*, тобто *зозулит'* – це *куйе* тощо.

Досліджуваний матеріал дає зразки таких оказіоналізмів у складі фразеологізмів та усталених порівняльних зворотів, які не піддаються задовільному поясненню, наприклад, *пл'ест'і кашопнути* (Бер.). Тут лише з певною мірою вірогідності можна припустити, що *кашопнути* за звуковою оболонкою нагадує слова *плутати*, *пута*, отже, означає щось плутане, що не піддається визначенню. Усталене порівняння *л'ашчит' йак л'асковка* (Козак) утворене за зразком вище описаних одиниць, проте компонент *л'асковка* не співвідноситься із чимось конкретним, очевидно, *л'асковка* – це багаторазове повторення звуконаслідувального слова: *л'ас'-л'ас'-л'ас'*. У говірці с. Єльно Рокитнівського району є фразема *к'і'зі пускати* із значенням 'плакати', 'жалітися'. Етимологічний словник української мови (2:2:443) подає слово *к'із* із значенням 'кал тварини' і, очевидно, утворене від *кіз'як*, тому і фразема має негативну конотацію.

Діалектні ФО мають багатий матеріал для виявлення і окреслення асоціативних полів, напрямку розвитку думки.

Умовні скорочення

Баш. – с. Башарівка Радивилівського району, Бер. – смт Березне, Бор. – с. Борове Зарічненського району, Глин. – с. Глинне Рокитнівського району, Козак – с. Козак Корецького району, Круп. – с. Крупець Радивилівського району, Куп. – с. Купеля Рокитнівського району, Під. – с. Підзамче Радивилівського району.

Література

1. Степанов Ю. Вводная статья «В мире семиотики» // Семиотика. Антология/ Сост. и ред. Ю.С.Степанов. – М.; Екатеринбург, 2001. – С. 42.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1985. – Т. 2.